

Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-,
Recep Tuzcu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Ya-
yınları, 2014, 328 s.

Zübeyde ÖZBEN*

Son dönemlerde ülkemizde, hadis alanında farklı yaklaşımlara sahip olan Hanefîlerin hadis anlayışına yönelik çalışmalarda bir artış olduğu gözlenmektedir. Değerlendirmesini yapacağımız çalışma da Hanefî mezhebine mensup bir müellifin fûrû-ı fıkıh alanındaki bir eseri çerçevesinde hadis ile ilgili görüşlerini ele almış olması sebebiyle önem arz etmektedir. Zira yazarın “*el-Esrâr* İsimli Eseri Çerçevesinde Ebû Zeyd ed-Debûsî’nin Hadis Anlayışı” başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış hali olan bu çalışmada bir Hanefî usulcüsü olan Debûsî’nin sadece usul ile ilgili görüşlerini aktarmakla yetinilmeyip onun bu alandaki görüşlerinin fûrû ile ilgili konulara nasıl yansıdığı tetkik edilmiştir. Ayrıca müellifin bu çalışmasında Debûsî’yi konu edinmiş olması da önemlidir. Zira Debûsî, İsâ b. Ebân ve Cessâs’dan sonra Hanefîlerin hadis anlayışlarının oluşumunda önemli katkıları olan bir isimdir. Onun *el-Esrâr fi’l-usûl ve’l-fürû’* adlı eseri ise usûlî kaidelerin fûrû-ı fıkhındaki uygulamasını gösterdiği ve ihtilaf edilen konularda muhaliflerin delillerini çürüterek görüşlerini Ebû Hanîfe’nin usulüne göre sünnetle temellendirmek üzere kaleme aldığı bir çalışmadır.

Kitabın, Debûsî’nin hayatı ve ilmi kişiliği ile ilgili bilgilerin yer aldığı giriş kısmında Debûsî’nin yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinin o dönemdeki siyasi ve tarihi arka planı ile ilgili malumat verilmesi okuyucunun onun yetiştiği ortamı tasavvur etmesi açısından faydalı olmuştur. Ayrıca Debûsî’nin ilmî kişiliğinin ele alındığı kısımda Ebû Hanîfe’ye kadar ulaşan hoca silsilesinde yer alan isimlerin hadisçiliği ile bilinen ve fakihliği ile otorite olanlar şeklinde iki ayrı kısımda değerlendirilmesi, onun iki farklı kaynaktan da beslendiği kanalları ortaya koyması açısından isabetli bir yaklaşımdır. Debûsî’nin hadis formasyonunun da ele alındığı bu bölümde, onun hadis naklettiği kişilerin ortak özelliğinin Hanefî fakihleri olduğu ve rivayetlerinin büyük bir kısmını fakihlerin kitaplarından naklettiği tespiti yapılmıştır (s. 40). Giriş bölümünde çalışmasına konu edindiği *el-Esrâr*’ın genel bir değerlendirmesini de yapan

* Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı (zozben@sakarya.edu.tr).

yazar, bu eserin türünü tartışmış ve kitabın Ebû Hanîfe'yi ve mezhebini savunması sebebiyle hilâf türü eserlere bir örnek olduğu sonucuna varmıştır (s. 44).

Bizce kitaptaki en önemli tespitlerin yapıldığı kısım, giriş bölümünde yer alan Debûsî'nin *el-Esrâr*'daki hadis kaynaklarının ele alındığı kısımdır. Çünkü *el-Esrâr*, Ebû Hanîfe'nin verdiği fetvalarda hadis yerine reyî esas aldığı yönündeki eleştirilere reddiye niteliğinde bir çalışma olduğu için eserde yer alan rivayetlerin hadis kaynaklarında yer alıp almadığının tespiti önem arz etmektedir. Debûsî, bu eserinde hadisleri naklettiği kaynakların sadece bir kısmını zikretmiş olsa da müellif, tahrîc yoluyla *el-Esrâr*'da yer alan 792 rivayetin Kütüb-i Sitte öncesi ve sonrası eserlerde yer alma durumunu incelemiştir. Elde ettiği sonuçları tabloşturan ve rivayetlerin kaynaklara dağılımını yüzdelik dilimlerle ifade eden yazar, bu yöntemle elde ettiği sonuçların somut olarak da görülmesini sağlamıştır. Yazarın bu araştırmasından elde ettiği sonuç, Debûsî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini temellendirirken Kütüb-i Sitte'den büyük ölçüde istifade ettiği olmuştur (s. 55). Ayrıca yazar, Debûsî'nin delil olarak kullandığı rivayetlerin hadisçilere göre sıhhat derecelerini de tespit etmeye çalışmıştır. Tirmizî, Dârekutnî ve İbn Hacer gibi hadisçilerin değerlendirmelerini esas alarak yaptığı bu incelemede ise Debûsî'nin delil olarak kullandığı rivayetlerin %63'lük kısmının hadisçilere göre delil alınabilir nitelikte olduğu neticesine ulaşmıştır (s. 57). Yazarın bu kısımda yaptığı çalışma ve elde ettiği sonuçlar, Hanefîlerin hadislerle amel hususunda maruz kaldıkları eleştirilere cevap olacak niteliktedir.

Kitabın "ed-Debûsî'de Hadis ve Sünnet" başlığını taşıyan ilk bölümünde Debûsî'nin sünnetin tanımı, kaynakları, konumu ve bağlayıcılığı, hadis-sünnet ilişkisi konularındaki kanaati tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde yazarın teorik bilgileri aktarılırken *el-Esrâr*'ın yanında çoğunlukla Debûsî'nin *Takvîmü'l-edille* adlı usul eserinden istifade ettiği görülmektedir. Debûsî usul açısından sünnet terimini hem Hz. Peygamber'in sünneti hem de sahâbenin uygulaması anlamında kullansa da yazar, *el-Esrâr*'dan tespit ettiği örneklerle onun Hz. Peygamber'in sünnetini sahâbe uygulamasına tercih ettiği sonucuna varmıştır. Yazar bu kısımda Debûsî'nin hadis ve haber kelimelerini kullanmasındaki ayrım üzerinde de özellikle durmuştur. Tuzcu'nun tespitine göre Debûsî, hadis kavramını Hz. Peygamber'e ref edilen müsned hadis anlamında kullanırken haber kavramını Hz. Peygamber'in yanında sahâbe söz ve uygulamalarını da içine alan daha genel bir kavram olarak kullanmaktadır (s. 66). Debûsî'nin haber taksimini İshâ b. Ebân ve Cessâs'ın haber taksimleriyle karşılaştıran yazar, Debûsî'nin İshâ b. Ebân'ın haber taksimini benimsediği kanaatindedir. Ancak yazar, Debûsî'nin haber taksimini kendisinden önceki Hanefî usulcülerle ve bazı hadisçilerin haber taksimi ile karşılaştırmış olmasına rağmen kendisinden sonraki Hanefî usulcülerin haber taksimlerindeki

değişime işaret etmemiştir. Nitekim Debûsî, haberleri meşhûr ve garîb olarak iki kısma ayırıp mütevâtiri meşhurun bir kısmı olarak görürken, kendisinden sonraki iki önemli Hanefî usulcüsü olan Pezdevî ve Serahsî ile onları takip eden Hanefî usulcüler haberleri mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.

İlk bölümde Debûsî'nin haber-i vâhidin kabulü hususunda hadisçilerden farklılaştığı yönere de yer verilmiştir. Yazar, bu farklılıklardan özellikle Debûsî'nin garîb makbul olarak adlandırdığı kısımda haber-i vâhidi konusuna göre değerlendirdiği üzerinde durmuştur. İlgili yerde yazar, Debûsî'nin Allah hakkı olan konularda haber-i vahidi hüccet kabul ederken kul hakkı ile ilgili haberlerde ikinci tarikin varlığını şart koştuğunu ifade etmiştir (s. 84). Ancak yazarın burada Debûsî'nin *Takvîm'* de yer verdiği haber-i vahidin delil olduğu konularla ilgili taksîmatta kullandığı haber ifadelerini Hz. Peygamber'den nakledilen haberler olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak genel bir haber teorisinin ortaya konduğu bu taksîmatta yer alan haber ifadelerinin bir kısmı Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerle ilgili iken bir kısmı değildir. Adet şartının arandığı kısım da Hz. Peygamber'den nakledilen kul hakkı ve muamelat hakkındaki haberler değildir. Haber verenlerin iki kişi olması şartı, insanlar arasındaki muamelelerde mahkemedeki şahitlerin iki kişi olması ile ilgilidir.¹

Yazar ilk bölümde mevkûf, mürsel ve züyûf haber konularını da işlemiştir. Debûsî'nin sahâbeyi taklid olarak adlandırdığı meseleyi bir hadis ıstılahı ile ele almayı uygun gören yazar, bu kısma mevkûf haber başlığını uygun görmüştür. Mevkûf haber meselesinde yazar, Debûsî'nin sahâbîler ihtilaf ettiğinde Hz. Peygamber ile sohbetleri sebebiyle onların görüşlerden birinin tercih edilerek bu görüşlerin dışına çıkılmaması yönündeki kanaatini ilmî olması ve aklı sınırlayacağı gerekçesiyle eleştirmiştir (s. 98). Ancak yazar, bunun hemen ardından Debûsî'nin bu görüşünün hilafına sahâbe reyinin delil olmayacağı yönündeki açıklamalarını da nakletmiştir. Burada Debûsî'nin hangi görüşü benimsediğinin net olarak tespit edilemediği görülmektedir. Bizce *Takvîm'* den nakledilerek Debûsî'ye nispet edilen bu açıklamaların aslında onun muhalif görüşte olanların delillerini aktardığı kısımlar olması mümkündür. Yazarın ifade ettiği üzere Debûsî'nin mevkûf haberler konusundaki ayıracı bir özelliği de sahâbe ihtilaf ettiğinde fakih sahâbîlerin sözlerini tercih etmesidir (s. 97).

Mürsel haber konusunda Tuzcu, Debûsî'nin mürsel haberin delil olarak alınamayacağı kanaatinde olduğunu dile getirmiştir (s. 106). Ancak Debûsî'den önceki ve sonraki Hanefî usulcülerin ikinci ve üçüncü neslin mür-

1 Debûsî, Ubeydullâh b. Ömer, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muiyiddîn el-Meys (Bejrût: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), 178.

selini delil olarak kabul ettikleri ve bu konuda ihtilaf etmedikleri bilinmektedir. Hatta İsa b. Ebân'ın mürseli müsnedden daha üstün gördüğü aktarılmıştır.² Usul eserinde mürsel haber konusuna yer vermemiş olsa da Debûsî'nin Hanefîlerin hadis konusundaki en ayrıcı anlayışlarından biri olan mürsel haberi kabul konusunda diğer Hanefî usulcülerden farklı düşünmesi pek mümkün görünmemektedir. Yazarın ise aslında Debûsî'nin tâbiûn fetvasının hüccet oluşu ile ilgili görüşünün mürselin hücciyeti konusunda da geçerli olduğunu düşünerek böyle bir kanaate varmış olması mümkündür.

Çalışmanın sünnet ve hadis ilişkisinin ele alındığı kısmında Debûsî'ye göre hadisin sünnetin taşıyıcısı olmasıyla birlikte sünnetin de hadisin sübutunu tespit için bir ölçü olduğuna dikkat çekilmiştir. Debûsî'nin eserinde sünnet kavramından daha çok hadis, haber ve nas kavramlarını kullandığını tespit eden yazar, onun bu tutumunun Ebû Hanîfe ve öğrencileri hakkındaki, hadisleri delil almak yerine rey ile amel ettikleri yönündeki eleştiriye binaen olduğu kanaatindedir (s. 120). Yazar, sünnetin kaynağı konusunda Debûsî'nin, Hz. Peygamber'in şer'î konularda verdiği hükümlerin kendisine verilen ilham yolu ile olduğu görüşünü ifade ettikten sonra Debûsî'nin bu görüşü ile Şâfiî'nin hikmet ve vahy-i gayri metlûv anlayışına yaklaştığını ifade etmiştir (s. 126). Ancak Debûsî'nin zaten kendisi nesh bahislerinde ele aldığı üzere vahy-i gayri metlûv anlayışına sahiptir. Nitekim nesh konusunda Kitâb'ın sünnet ile nesh edilebileceği görüşünde olan Debûsî, bunun imkânını sünnetin vahy-i gayri metlûv oluşuna dayandırmaktadır.³ Sünnetin bağlayıcılığı kısmında Debûsî'nin dünya ve din işleri ile ilgili haberleri bağlayıcılık açısından farklı değerlendirdiğine işaret eden yazar, sünnetin bağlayıcılığı konusunda fikir verebilecek olan Hz. Peygamber'in fiillerinin taksimi ve bu fiillerin ahkâma delaleti konusuna ise değinmemiştir. Nitekim fiiller kısmında Hz. Peygamber'in kasıtlı fiillerini vâcib, müstehâb, mübâh ve zelle olarak taksim eden Debûsî, onun fiillerine ittibânın vücûbiyeti hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁴

Kitabın Debûsî'nin hadis kullanımı ve rivayetleri kabul şartlarının ele alındığı ikinci bölümünde onun rivayetleri delil almada isnad ve metin açısından hangi kıstasları şart koştuğu incelenmiştir. Yazar, *el-Esrâr*'da Debûsî'nin haberleri isnadıyla nakletmediği gibi isnad tetkikine de çok az yer verdiği tespitinde bulunmuştur. Ayrıca Tuzcu, Debûsî'nin isnadla ilgili değerlendirmelerine bakıldığında hadis âlimleri gözünde münekkit olabilecek vasıfları taşımadığı kanaatini de dile getirmiştir (s. 142). Ancak yazarın ifade ettiğine göre

2 Pezdevî, Ebû'l-Hasen Fahrü'l-İslâm, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphâne Merkezi İlm ve Edeb, t.y.), 173; Serahsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, (Beyrût: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005), 1:361.

3 Debûsî, *Takvîm*, 244.

4 Debûsî, *Takvîm*, 247.

Debûsî, üç sebebe binaen rivayetin senedini zikretmeyi gerekli görmüştür. Bunlar, isnadın âlî ve râvîlerin fakih olduğuna işaret etmek, haberin merfû, mevkûf ya da mürsel olduğuna işaret etmek ve rivayeti kabuldeki tercih sebebini ortaya koymak için olayı yaşayan sahâbî râvîyi zikretmektir. Debûsî'nin râvîde aradığı şartları ise *Takvîm*'den naklen akıl, zabt, adalet ve İslam olarak zikreden yazar, adalet kısmında Debûsî'nin râvî için fisk kabul edilen birçok davranışın, hatta işlediği büyük günahın devam etmediği sürece rivayetin kabulüne engel olmayacağı görüşünde olduğunu ifade etmiştir (s. 150). Ancak Debûsî'nin devam edilmediği müddetçe adaleti zedelemeyeceğini düşündüğü günahlar büyük günahlar değil küçük günahlardır.⁵ Bu kısmında Debûsî'nin hadisçilerden farklı olarak sahâbî râvîler hakkında fakih, meşhur ve meçhul şeklinde yaptığı taksimi zikreden yazar, *el-Esrar*'dan onun sahâbîler için yaptığı bu ayrımın rivayetleri tercih etmesini nasıl etkilediğini gösteren örneklerle yer vermiştir. Yazarın bu örneklemesi Hanefî usulünde en çok tartışılan meselelerden biri olan fakih râvî olgusunun fûrûda nasıl uygulandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

İkinci bölümün diğer ana başlığı Debûsî'de metin tenkididir. Bu kısmın başında Tuzcu, Hanefî usulündeki sünnet anlayışı ile ilgili başka bir çalışmanın sahibi olan Metin Yiğit'in Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin sünnete bakışıyla İsâ b. Ebân, Cessâs ve Debûsî çizgisindeki Hanefî usulcülerin sünnet yaklaşımının ayrılması gerektiği ve bu çizginin Mutezile'den Hanefî usulüne girdiği yönündeki iddialarına itiraz etmektedir. Selefin de hadis metni ile ilgili arz yöntemini kullandığına işaret eden yazar, Ebû Hanîfe'nin sünnet anlayışıyla Debûsî'nin sünnet anlayışı arasında bir fark olmadığı kanaatindedir (s. 164). Kur'ân'a arz konusunda Tuzcu, Debûsî'nin Kur'ân'a arz görüşünü onun Hz. Peygamber'in her söylediğinin vahiy kaynaklı olmadığı görüşüyle bağdaştırılmaktadır (s. 170). Ancak bizce muâraza durumunda Kitâb'ın tercih edilip rivayetin reddedilmesinin asıl sebebi, sünnetin vahiy kaynaklı olmaması değil, rivayetin bize ulaşma yolundaki şüpheden dolayı kat'î bilgi içermemesidir. Zira Debûsî de haber-i vâhid Kur'ân'ı neshedemezken bize ulaşma yolu sağlam olduğu için vahy-i gayr-i metlûv olarak gördüğü mütevâtir ve meşhur sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceği görüşündedir.⁶ Yazar, Debûsî'nin Kur'ân'a muhalif haber-i vahidleri reddetmesini ise üç farklı yönüyle ele alarak *el-Esrâr*'dan örneklerle bunları izah etmiştir. Bu yönler, Kur'ân'ın aslına muhalif olan haberi red, Kur'ân'a arz ile sünneti nesh ve Kur'ân'a ziyade hüküm getiren haber-i vâhidleri red şeklinde sıralanmıştır. Kur'ân'a ziyade hüküm getiren haber-i vâhidlerin reddi konusunda Tuzcu'nun yapmış olduğu önemli tespitlerden biri, Debûsî'nin bu konuda ibadetleri farklı değerlendirerek Kur'ân'ın âhâm hükmüne âhad haberle yapılan tahsîsi kabul etmemesine

5 Debûsî, *Takvîm*, 186.

6 Debûsî, *Takvîm*, 244-246.

rağmen ibadet konusunda haber-i vâhidle yapılan tahsîsi sünnet kabul ederek onunla amel etmesidir (s. 199). Yazarın verdiği örneklerde de Debûsî'nin ibadetlerle ilgili konularda haber-i vâhidin getirdiği hükmü sünnet olarak kabul ettiği, diğer konulardaki ziyadeyi ise muhalefet sebebiyle reddettiği görülmektedir. Mesela Debûsî, haber-i vâhidle nakledilen abdestte niyet ve tertîbi sünnet olarak kabul ederken, zihâr keffâretinde azad edilen kölenin mümin olmasının haber-i vâhid ile şart koşulmasını ayetin hükmünü nesih olarak görmüştür (s. 208).

Debûsî'nin metin tenkidi konusundaki kriterlerinden biri de kapsamına mütevâtir, meşhur ve hakkında icmâ bulunan haberlerin dâhil olduğu sabit sünnete arzıdır. Yazara göre Debûsî'nin mütevâtir haberle kastı, her müslümanın uygulamada bildiği sünnetlerken, meşhur haber, selef döneminde amel açısından iştihar eden haberlerdir ve bunlara muhalif garîb haberler reddedilmelidir (s. 217). Yazar, Debûsî'nin icmâya arzını ise iki boyutuyla ele alarak örneklendirmiştir. Bunlardan ilki sahâbe icmâna arz diğeri ise icmâ ile makbul habere arzıdır. Metin tenkidinin diğer bir boyutu da umûmu'l-belvâda varid olan haber-i vâhidin sonradan uydurulduğu kanaatiyle reddedilmesidir. Yazar, Debûsî'nin bu konudaki tutumunu Malik b. Enes'in Medinelilerin ameline muhalif rivayetleri delil almamasına benzetmiştir. Kıyasa arz kısmında ise Debûsî'nin her haberi değil, râvîsi fakih olmayan haberleri kıyasa arz ettiğine işaret edilerek bunun gerekçeleri zikredilmiştir. Debûsî'nin kıyasa muhalif olması sebebiyle reddettiği rivayetlerin yanında haber-i vâhidi delil olarak kıyası terk ettiği konulara da örnekler veren yazar, bu tür haberlerde Debûsî'nin ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait uygulamayı ifade ettiği kanaatine sahip olduğunu dile getirmiştir (s. 262). Bu kısımda yapılan tespitlerden biri de Debûsî'nin Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin rivayetlerini kıyasa aykırı da olsa delil olarak kullandığıdır (s. 263).

Debûsî'nin kendi yöntemiyle çeliştiği konuları ayrı bir başlık altında ele alan Tuzcu, onun zaman zaman haber-i vahidi tenkit konusunda kendi usulüyle çalışma pahasına mezhep tarafgirliğine düştüğünü ifade etmiştir. Yazarın tespitine göre Debûsî'nin haber yoluyla farz ve haramı belirlemesi onun sünnetin kaynağına yönelik anlayışıyla çelişmektedir. Ayrıca müellife göre bu tutum, Debûsî'nin nesh anlayışıyla da örtüşmemektedir (s. 265). Ancak bize göre Debûsî'nin usul görüşleri açısından burada bir çelişki bulunmamaktadır. Çünkü sünnetin gayr-i metlûv vahiy olduğu anlayışına sahip olan Debûsî, Kur'ân'da hükmü bulunmayan konularda sünnetin tek başına hüküm koyabileceğini *Takvîm*'de ifade etmiştir. Zira o, haber-i vahidin Kur'ân karşısındaki konumu ile ilgili mutedil yolu tarif ederken haber-i vâhid, Kur'ân'a muvafık olduğunda ya da Kur'ân'da bulunmayan bir hüküm getirdiğinde onunla amel edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁷ Ayrıca Debûsî,

7 Debûsî, *Takvîm*, 197.

Kur'ân ve sünnet aynı kaynaktan olduğu için meşhur ve mütevâtir haberle nassa ziyade ve neshin caiz olduğunu da kabul etmiştir.⁸ Yazarın Debûsî'nin kendi usulüyle çeliştirdiğini ifade ettiği diğer iki husus ise onun nassa ziyade hüküm içeren haber-i vâhid ile amel etmesi ve sahâbe icmâ'ıyla ayeti tahsis etmesidir.

Debûsî'ye yöneltilen eleştirilerin ele alındığı son bölümde yazar, Debûsî'ye reddiye yazan iki Şâfiî usulcüsü olan Sem'ânî ve Gazâlî'nin Debûsî'ye yönelttikleri eleştirileri değerlendirmiştir. Bu kısım, Debûsî özelinde Hanefîlerin hadis anlayışlarına yöneltilen eleştirileri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yazarın ifade ettiği üzere Sem'ânî Debûsî'yi öncelikle hadis konusunda bilgisiz olmasına rağmen hadislerin tenkidi konusunda kitap yazmakla eleştirmiştir. Sem'ânî'nin Debûsî'yi eleştirdiği önemli noktalardan biri de sahâbî râvîleri kısımlara ayırması ve fakih olmadığı gerekçesiyle Ebû Hureyre'nin rivayetlerini kabul etmemesidir. Sem'ânî'nin, Debûsî'nin sahâbeyi adaletleri yönünden tenkit ettiği iddiasını değerlendiren yazar, onun bu iddiasının doğru olmadığını, zira Debûsî'nin hiçbir sahâbînin Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiğini söylemediğini, ancak haberleri tercih konusunda sahâbenin fahihliğini dikkate aldığını dile getirmiştir (s. 284). Ayrıca bu kısımda Sem'ânî'nin, *el-Esrar*'da Debûsî tarafından kullanılan rivayetleri isnad ve metin açısından tenkide tabi tuttuğu *el-İstîlâm* adlı kitabından örneklerle de yer verilmiştir. Yazar, Gazâlî'nin ise özellikle Debûsî'nin haber-i vâhidi kıyasa arz ederek reddetmesine yönelik tenkitlerini değerlendirmiştir.

Bu çalışma Hanefî bir usulcünün kendi fûrû eserinden hareketle hadis ile ilgili teoride bulunan farklılığın pratiğe nasıl yansıdığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca giriş kısmında yer alan, Debûsî'nin eserinde delil olarak kullandığı hadislerle ilgili değerlendirmeler, Hanefî fûrû-ı fikhında delil olarak kullanılan rivayetlerin kaynakları hakkında bir örneklem olarak önemli tespitler içermektedir. Yazarın bu çalışmadaki teorik kısmı özellikle Debûsî'nin usul eseri olan *Takvîm*'den yararlanarak oluşturduğu görülmektedir. Ancak usuldeki değişimi ve gelişimi takip etmek üzere Debûsî öncesi ve sonrası Hanefî usulcülerin eserleri ile yeterince mukayese yapılmamıştır. Konuların örnekler yoluyla işlendiği kitabın metin tenkidi ile ilgili kısımlarında daha fazla örneğe yer verilmiştir. Bu durum, sened tenkidinden ziyade metin tenkidi yapan Debûsî'nin eserinin bu konuda daha çok malzeme sağlamasından kaynaklanmış olmalıdır. Mesela Debûsî'nin râvîlerde aradığı şartlar zikredilmiş olmasına rağmen Debûsî'nin bu şartları taşıması sebebiyle yaptığı râvî tenkitlerine örnek getirilememiştir. Netice itibarıyla bu kitap, hadis alanında farklı yaklaşımları bulunan Hanefî mezhebine mensup bir âlimin hadis

8 Debûsî, *Takvîm*, 246.

anlayışını hem usul hem de fîrû açısından ele alarak bu alandaki çalışmalara katkı sunmuştur.